

Helwig Dieterich, Iatrokemiker og livlæge for prins Christian og Christian IV

En dygtig læge og kirurg, men en farlig medico-chemicus, som benyttede tvivlsomme paracelsiske medikamenter, og dertil en pralende personlighed, Helwig Dieterich, MD, opnåede ikke desto mindre høje stillinger hos europæiske fyrster, inklusive det danske kongehus.

Af Curt Wentrup

I 1609 ansatte Chr. IV dr. Peter Payngk som *Distilerer* og *hofchemicus* [1]. Hans laboratorium i Kongens Have var rigt udstyret med 15 ovne og forskellige destillationsapparater, ikke ulig dem Tycho Brahe havde haft på Uraniborg [2]. I Payngks receptbog findes også Tycho Brahes "Elixyr Tycho-nis", som kongen havde fået af Sophie Brahe efter Tychos død. Payngk tjente også den udvalgte prins Christians hof på Nykøbing Slot på Falster. Her ankom i 1638 prinsens nye *chirurgo-medicus* og iatrokemiker, Helwig Dieterich fra Hessen-Darmstadt. Han skulle behandle den udvalgte prins Christian, hvis ben var blevet alvorligt brækket ved at blive kørt over af en vogn [3].

Skarprefteren i Glückstadt

Nødvendigheden af at kalde Dieterich til Nykøbing kan findes i historien om skarprefteren i Glückstadt (*carnifice celebri Glückstadiano*). Prinsens læge Henrik Køster (Heinrich Köster) skrev til professor, dr.med. Ole Worm den 13.3.1638 [4]:

"Min fyrstelige Naade Prinsen er i Folkemunde for Behandlingen af en berømt Skarprefter fra Glückstadt. I bedste Hensigt blev han i Slutningen af forrige Aar sendt hertil af kongelig Majestæt; men som Følge af stadig udvortes Anvendelse af stærkt kølende og opstrammende Midler saasom Galæbler, Soda, Vitriol og Eddike bibragte han den angrebne Fod Kulde, Stivhed, Følelsesløshed og Koldbrand; efter Væskernes Tilbagetrængen i Legemet kom der tillige Trangbrystethed, usædvanlig Uro, Smerte i Mellemgulvet, Tilstopning af Milten og samtidig stærkt Flod af Hæmorrhoider. Gennem samfulde to Maaneder og mere til har nævnte Empiriker, der var saa skikket til denne Behandling som et Æsel til at spille paa Lyre, forestaaet Kuren, og førend den blev ham overdraget, og saa længe den har staaet paa, har jeg ikke saa meget som set den angrebne Fod, langt mindre er jeg blevet taget med paa Raad... Jeg lader dig vide, at min fyrstelige Naade Prinsen har været lænket til sit Leje i de sidste to Maaneder - efter at merbemeld-

Christian IV,
1588-1648.

te Lusekonge var skaffet afvejen med [en belønning på] 200 Rigsdaler og en stor, forgyldt Sølvkande".

Dieterich havde i 1619 forsvaret en teologisk magistergrad i Giessen. Derefter vekslede han til medicinstudiet i Altdorf under Caspar Hoffmann og i Wittenberg under den berømte kemiker Daniel Sennert. I 1626-27 var han på Rüebens Apotheke zu Löwen i Ulm, før han studerede kemi i Tübingen under Jac. Müller. 1627 blev han dr.med. i Strasbourg. Allerede i 1628

blev han livlæge (*hofmedicus*) for Landgreve Georg af Hessen-Darmstadt, som på grund af 30-års krigen havde forlagt sin residens til slottet i Giessen. Slottet i Marburg var også i hans besiddelse. Derfor tjente Dieterich hovedsageligt i Giessen og Marburg. Gennem landgreven fik han kontakt med Kurfyrst og Markgreve Georg Wilhelm af Brandenburg, som det følgende år kaldte ham til Berlin som sin livlæge [5].

Grev Georg Wilhelm udlånte så at sige Dieterich til prins Christian for at behandle gangræn i benet til betydelig ærgrelse for Henrik Køster på grund af Dieterichs indbildske, selvtilfredse og herskesyge optræden. Han tålte ingen ligemand [4].

Chirurgo-Medicus dr. Dieterich

Dieterich havde lært kirurgi i Altdorf under Caspar Hoffmann og i den anledning pralet med, at han havde opdaget blodets cirkulation [5,6] før William Harvey [7]. Dieterich kunne nu praktisere sine færdigheder på prinsen. Køster skrev 13.3.1638 til Ole Worm, at Prinsen nu var ”begyndt at blive behandlet af en vis *chirurgo-medicus*, Kurfyrsten af Brandenburgs livkirurg og -læge Helwig Dietrich, og med sammes egne Hænder; han er meget øvet i slige praktiske Haandteringer, men forresten, mellem os sagt, en ærgærrig og ondskabfuld Mand. Han [Prinsen] har været lænket til sit Leje paa Grund af de skrækkeligste Pinsler foraarsaget af kraftige Brændjern (thi ved disses Hjælp maatte Skinnebenet blottes i et halvt Spanmaals Længde, hvorved der kunde iagttages en skjult Koldbrand, visselig fremkommet ved de nævnte kølende og opstrammende Midlers for rigelige Anvendelse, og en tvedelt Tæring i Knoglen, uventet sort, indvendig hvid,..., tillige to Knoglesvulster, der sad fast som Brusk mellem Knoglen og Kødet); men nu er han ved Guds Naade i de sidste tre Dage begyndt at spadsere rundt i Sovekammeret støttet til en Stok, idet de Onder, der trykkede vor fyrstelige Naade, for Størstedelen - hvad jeg beder til - er fjernet. Mod Prinsens Apotheker udviser han [Dieterich] en plump Vranthenhed, udtaler, at han skulde have Lussinger og truer ham med Fængsel” [4].

Derefter vendte Dieterich tilbage til kurfyrsten, som på grund af krigens hærgen i Nordtyskland havde forlagt sin residens til Königsberg i Østprejsen (som var et polsk len til Brandenburg). Her mødte han den polske konges berømte livlæge Andreas Cnöffel og en vis farmaceutisk *famulus* Otto Tachenius, som skulle blive hans ærkefjende efter

Figur 1. Frontispiece [og dedikation] af H. Dieterichs *Vindiciae*, Hamburg, 1655.

1652. En antagonisme [8] mellem de to blev forskærpet, da Tachenius senere, som dr.med. i Venedig, beskyldte Dieterich for at være et *falsarium* og *pseudo-chemicus* [9]. Efter at have forladt Danmark i 1648 brugte Dieterich resten af sin levetid til at samle materiale til sit *vindiciae* [10] (figur 1). Imidlertid døde kurfyrsten 1.12.1640. Dr.med. Joachim Timmermann berettede i et brev til Ole Worm, at et brev fra *Belgio* beskyldte Dieterich for kurfyrstens død ved at have givet ham for stærke antimon- og kviksølvpræparater (typisk paracelsiske lægemidler) [4]. Han betegner også Dietrich som pralende og overfladisk. 30.5.1641 skriver han til Worm fra Königsberg: ”At Dr. Dietrichs Pralerier var ganske tomme, forudsagde jeg forlængst. Han har dem tilfælles med gøglere”.

Otto Tachenius beskyldte i sit offentlige *Apologiam* [11] Dieterich for at have bedraget kurfyrst Georg Wilhelm. Hans lovede fremstilling af *aurum potabile* (drikkeligt guld) var mislykket, og derved havde Dieterich tilegnet sig en stor mængde guld. Efter dødsfaldet afskedigede hans søn og efterfølger, Friedrich Wilhelm, Dieterich, som dog fik oprejsning og genansættelse efter Christian IV's død i 1648 (se nedenfor): ”Vi er altid rede til at forsvare dit renommé (*Nos semper paratos esse as defendendum fanem et existimationem tuam*)” [12].

Efter afskedigelsen kom Dieterich til den Slesvig-Holstenske Hertug Friedrich 3 i Gottorp (*Friedrich 3's svigermor var Magdalena Sibylle af Brandenburg*) som *Medicus extraordinarius* og i 1641 virkelig livlæge. Den 15.9.1641 var han igen hos prins Christian i Nykøbing, hvor han blev ansat med ordre til to

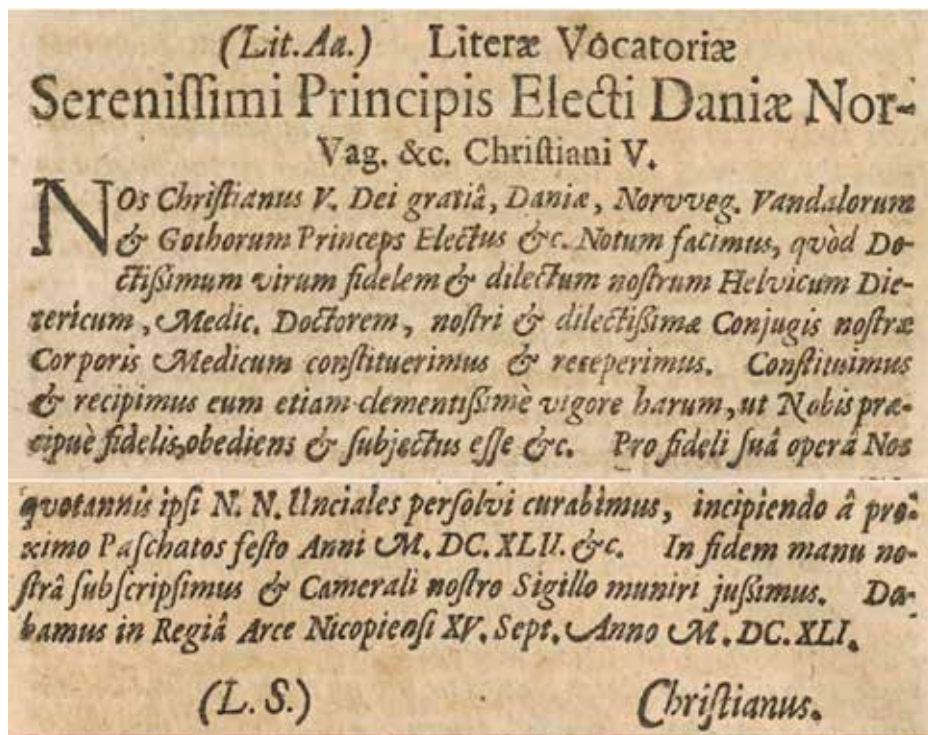
gange årligt at give møde hos prinsen og gemalinden, og også komme, hvis han bliver tilsagt i særlig anledning... ikke alene med medikamenter, men også kirurgisk, hvis det krævedes... han skulle anordne og tilberede medikamenterne med flid og omsorg, som det sømmer sig en tro læge og livmedicus. Hvis de fremstilles af hoffets apoteker, så skal Dieterich selv være til stede og ikke tillade, at de kom i fremmede hænder. Han fik en betydelig årlig løn på 400 speciedaler og fri befordring i riget (figur 2, side 22).

Christian IV gør Dieterich til sin livlæge

Den 23.11.1643 kundgjorde Kong Christian IV, at *Helvicum Dietericum*, som i øvrigt tjener *Principis Electi* Christian, skal være hans *Medicum de domo*, hvert år enten i *camera nostra* eller i *octavis III. Regum* Kiel. I 1644 gjorde Chr. IV desuden Dieterich til forstander for Kongens Have og læge ved Børnehuset [13]. Kongens egentlige livlæge, Otto Sperling, havde haft disse hverv siden 1638, men var faldet i kongens unåde.

Surbrønden

Snart opstod der problemer på grund af en surbrønd (*fontium acidulus*), Dieterich havde fremstillet. Kongen havde hørt, at Corfitz Ulfeldt ”haffuer faat noget aff D: kneffuels [dr. Cnöffels] wand, huorfor du [Corfitz] dedsamme skaldt hiid sende, Mens wiider indted deraff at bestille, ty ded kand nocksom gørris heer, Naar man uyl gørrer sig nogen wmag derfor”. Dieterich gjorde sig umagen og fremstillede sin surbrønd. Den 31.12.1644 skriver kongen; ”Ded wand haffuer ieg bekommen och achter dedsamme, om gud uyl, med det første at bruge. At der fyndis dy y Køben; ▶

Figur 2. Dieterichs ansættelse som huslæge for Christian og hans *delectissimæ* Conjugis (hustru), Nykøbing, 15.9.1641 (*Vindiciae* pp. 108-109).

huius tender Erre bleffuen løsse aff D: dyderigs wand, ded er ingen wnder, ty dedsamme skulle ded wand gøre, som du haffuer sendt mig, om ded indted uar misserit med andit, Som deraff Kan Erfahris, at nar man uyl bruge dedsamme, da skal ded først skulppis op och Neder, saat ded Kommer yblandt hinanden." Det fremgår af Sperlings selvbiografi, at Kongen klagede over mavesmerter fremkaldt af "D. Dieterich Helwigs surbrønd, som han og Doctor Küffler [Cnöffel] i Polen kaldte det", som havde fordærvet maven [14].

Køster skrev til Worm 20.1.1645 om løse tænder og andre symptomer ved brugen af surbrønden: "Thi da den indeholder en mærkbar Svovlsurhed, som modvirker Afslappelse, saa har vi en mistanke om, at den Løshed i Tænderne... bør tilskrives en Skørbug, der findes i Legemet hos den, der har brugt Surbrønden med mindre I maaske er sikre med Hensyn til den rigelige Kviksølv-mængde, som indgaar i denne Surbrønd". Han udbeder sig også Worms mening, om Hovedsvimmel skyldes Brækvinsten (kaliumantimonyltartrat, $\text{KSbC}_4\text{H}_4\text{O}_7 \cdot 1/2 \text{H}_2\text{O}$) eller kviksølv - "uden Tvivl Kvikkssølv, der, når det i rigelig Mængde indgår i Surbrønd, slår sig på Hovedet, fylder det og opløser væskerne".

Køster til Worm 5.5.1645: "Prinsen mener, at surbrønden indeholdt sublimeret kviksølv (*Mercurius sublimatus, dulcis*. HgCl). Worm mente, der også

indgik kobber og jern i store mængder. Den Kongelige Majestæt, Knud Ulfeldt, Jørgen Seefeldt, købmand Johan Braem og andre klagede over svimmelhed, og Braem navnlig løse tænder. Den 31.1.1645 skriver Køster til Worm: "Dr. Dieterich har forbudt apotekeren under eds aflæggelse at meddele opskriften til nogen anden, men han vedgår åbenlyst, at der indgår Brækvinsten, svovl og soda, samt tin, som er glødet nogle gange. Køster formodede også, det indeholdt *Clyssus*, et blyholdigt mineral, som var populært blandt polakker og livlændere, "og det er en kendt sag, at bly gerne indeholdt kviksølv." (Det blev antaget, at bly og tin indeholdt kviksølv, tillige med *semina* hvorfra sølv og guld kunne gro. "Lead is a foul metallic body, and imperfect, composed of a quicksilver, impure, not fixed, and feculent" [15].

Køster til Worm 14.2.1645: "Kgl Majts. Befinder sig nu udmærket, siden den tid han afholdt sig fra surbrønden". Men nu fik Dieterich endnu større problemer med kongen, fordi han havde fornærmet Vibeke Kruse, kongens elskerinde. Køster 1.2.1646: "Dr. Dieterichs Handlinger overfor *Wibke*, der ligger alvorlig syg af den sædvanlige Gigt og Skørbug, har ikke indbragt ham hæder; hun benytter nu Dr. Jacob Janus. Dr. Helwig Dieterich virker ikke længere som Kongens personlige Livlæge. Uden Tvivl skriver Miseren sig fra nævnte Frues Fornærmelse." Ole Worm kom-

menterede tørt: "Hofgunst er skør som Glas" [4].

Dieterich vedblev dog af og til at behandle prinsen, og de planlagde en rejse sammen til badene ved Eger i 1647. Imidlertid døde Christian på slottet Korbitz ved Dresden (Sachsen) den 2.6.1647, før de nåede til surbrønden. Kurfyrsten af Sachsen var hans svigerfader Johann Gerog I (prins Christian var gift med Magdalena Sibylla af Sachsen).

Christian IV døde 28.2.1648 på Rosenborg Slot i nærværelse af Worm, Sperling og andre læger.

Om Dieterich, kemikeren Johann Rudolph Glauber, og guldmageri vil blive berettet i en senere artikel.

E-mail:

Curt Wentrup: wentrup@uq.edu.au

Referencer

1. A. Fjelstrup, *Dr. Peter Payngk, Kong Kristian IV's Hofkemiker*, A. Gieses Eftf., København, 1911.
2. C. Wentrup, *Tycho Brahe*, Del I og II, *Dansk Kemi* 2022, nr. 5 og 6.
3. *Prins Christians breve* 22. jan og 17. feb. 1638 til Markgreven, Kurfyrst af Brandenburg.
4. *Olai Wormii et ad eum Doctorum Virorum Epistulae*, København, 1751. H.D. Schepelern, *Breve fra og til Ole Worm*, II, Munksgaard, København, 1967.
5. Dieterichs CV: *Decad II, Actorum medicorum Berolinensium*, Gottfried Goedicke, Berlin, 1729, Vol. IX, p. 14f.
6. E.V. Ferrario, F.N.L. Poynter, K.J. Franklin, *J. Hist. Med. Allied Sci.* 1960, 15, 7-21.
7. W. Harvey, *Exercitatio Anatomica de Motu Cordis et Sanguinis in Animalibus*, Frankfurt, 1628.
8. H.H. Take, *Otto Tachemius (1610-1680), Ein Wegbereiter zwischen Herford und Venedig*, Herforder Forschungen, Band 16, Verlag für Regionalgeschichte, Bielefeld, 2002.
9. O. Tachenius, *Epistula De Famoso liquore Alkahest*, i H. Dieterich, *Vindiciae adversus Tachenium*, Hamburg, 1655, p. 5 ff.
10. H. Dieterich, *Vindiciae adversus Tachenium*, Hamburg, 1655.
11. O. Tachenius, *Apologia contra Falsarium et Pseudochimicum Helvig Didericum*, Venedig 1652, i H. Dieterich, *Vindiciae adversus Tachenium*, Hamburg, 1655, p. 40-49.
12. *Vindiciae*, p. 90-95, Berlin 15.3.1653.
13. *Vindiciae*, p. 107-108, Chr. IV, København, 1.11.1644. Se også p. 108-109.
14. *Otonis Sperlingii Selbstbiographie bis auf das Jahr 1673*, Kgl. Bibliotek, København; S. Birket Smith, *Dr. med. Otto Sperlings Selvbiografi*, oversat i Uddrag efter Originalhaandskriftet, Høst & Søn, København, 1885.
15. W. Lewis, *A Course of Practical Chemistry. In which are contained All the Operations Described in Wilson's Complete Course of Chemistry*, London, 1746.